

Âlî ve Nâzil İsnada Farklı Yaklaşımlar

(Different Approaches to Elevated and Descending Isnād)

Tuğçe GÜNAYDIN

Dr., Yazar Dr., Author

Millî Eğitim Bakanlığı Ministry of Education

Bursa | Türkiye Bursa | Türkiye

tugunaydin@gmail.com ORCID: 0000-0003-1442-1415

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Araştırma Makalesi	Article Types Research Article
Geliş Tarihi 02/Ekim/2022	Received 02/September/2022
Kabul Tarihi 05/Aralık/2022	Accepted 05/December /2022
Yayın Tarihi 31/Aralık/2022	Published 31/December/2022

Bu makale *Hadis Rivayetinde Âlî İsnadlar* adlı doktora tezinden üretilmiştir. İstanbul Üniversitesi, 2022
This article, was produced from the master thesis *Hadis Rivayetinde Âlî İsnadlar*. İstanbul University, 2022.

Atıf | Cite as:

GÜNAYDIN, Tuğçe. "Âlî ve Nâzil İsnada Farklı Yaklaşımlar [(Different Approaches to Elevated and Descending Isnād)]. *Tokat İlmîyat Dergisi* | *Tokat Journal of İlmîyat* 10/2 (Aralık | December 2022), 639-656.

<https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1183250>

İntihal | Plagiarism:

Bu makale, iTenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

| This article, has been scanned by iTenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright © Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences. Tokat | Türkiye.

<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

Different Approaches to Elevated and Descending Isnād

Abstract: This research examines the perspectives of scholars to elevated isnād who are knowledgeable in hadith and other fields of Islamic study. Expressions of praise about elevated isnād, which provides closeness to the Prophet in the isnād, have been involved in many sources and it has been reported that traditionists place a high value on such narrations. On this occasion, there were some critiques, and it was said that the hadiths focus on the issue led them to disregard other matters and even to put authenticity in the background. This time, it was examined how hadith scholars and scholars from other disciplines viewed elevated isnād and what factors they valued when determining authenticity and elevated isnād. Furthermore, the elevated isnād has received so much acclaim that opposing viewpoints have been ignored. The elevated isnād and the value of elevated and descending isnāds have been the subject of debate throughout the history of hadith, with differing perspectives taken by hadith scholars and professionals in other fields. In addition to the expressions of praise in the raised isnād and satire in the descending isnād, the essay seeks to identify and analyze the many scholarly views. Another aim of the study is to examine how value given in the elevated isnād affects approaches to the determination of the authenticity of hadiths. The inquiry spans the 2nd/8th and 4th/10th centuries historically. As a method, the comparison of the history of hadith with information recorded in works of hadith methodology was adopted. In this sense, firstly, the expressions of praise for the elevated isnād and satire about the descending isnād were examined in the determined period time. Although the excess of these words and the explanations that they see an elevated isnād as a chance and a descending isnād as bad luck gives the impression of an orientation towards elevated isnād in all of the hadiths, contrary statements were also found at the same time. The claims that authenticity is more significant than elevated isnād and the idea that elevated isnād is only a worldly decoration are proof that elevated isnād is not always the a priority. The viewpoints on the elevated isnād have also been categorized by hadith method scholars. It has been determined that there are two types of hadith scholars who oppose obtaining such isnāds: those who require it and those who do not care whether the isnād is elevated or descending. It has also been established that some people believe the elevated or descending isnād to be superior in terms of virtue, and it has been acknowledged that the idea that the descending isnād is more virtue-oriented is not seen to be acceptable. The opinions of hadith scholars in the comparison of the veracity and the elevated isnād are another topic of research in the essay. It has been shown that over the investigated centuries, when people were unsure of the hadiths veracity, they abandoned elevated isnads, saw veracity as superior to veracity in comparisons of the authentic-elevated isnad, and did not recognize false narrations as elevated isnad. Additionally, it has been shown that certain liars who attempted to take advantage of the elevated isnāds of knowledge seekers existed, particularly in the 3rd and 4th centuries, although they received little attention in the scientific community. In addition, two opposing viewpoints on the subject of authenticity and elevated isnād have been noted, particularly in the 4th/10th century. This claims that some people reject the elevated isnād when it comes to authenticity and that others want to audition the elevated isnād regardless of how poor it is. Additionally, it has been shown that when authenticity and elevated isnād are put head-to-head, authenticity is often favored. In addition, if the narrators of two isnāds with the same number of narrators are more trustworthy, retentive, or well-known, this circumstance is thought to be a spiritual elevation, according to some, the authenticity of the hadith is a form of elevated isnād. As a consequence, it was found in this study that hadith scholars had differing opinions about elevated isnād throughout the history of the hadith, and that in the first four centuries, the notion of authenticity predominated over the need for the elevated isnād.

Keywords: Traditionist, Isnād, Elevated Isnād, Descending Isnād, Narrator.

Âlî ve Nâzil İsnada Farklı Yaklaşımlar

Öz: Bu çalışma, hadis ve diğer İslami ilimlerde uzman âlimlerin âlî isnada bakış açılarını konu edinmektedir. İsnadda Hz. Peygamber'e yakınlık sağlayan âlî isnada dair övgü ifadeleri birçok kaynakta yer almış ve muhaddislerin bu tür rivâyetlere büyük önem verdikleri belirtilmiştir. Nitekim bu vesileyle bazı eleştiriler de olmuş, muhaddislerin konuya yönelen ilgisinin diğer alanları ihmal etmelerine sebebiyet verdiği ve hatta sıhhati bile geri plana attıkları belirtilmiştir. Bu vesileyle muhaddislerin ve diğer alanlardaki âlimlerin âlî isnada yaklaşımının nasıl olduğu ve sıhhat ile âlî isnad değerlendirmelerindeki tercihleri araştırılmıştır. Zira âlî isnada dair övgülerin fazlalığı, konuyla ilgili farklı görüşlerin göz ardı edilmesine sebep olmuştur. Hadis tarihinde âlî isnada dair muhaddislerle diğer alanların uzmanlarının farklı yaklaşımlarının olduğu ve âlî ile nâzil isnadın faziletine dair çeşitli görüşlerin bulunduğu görülmüştür. Makalenin amacı, âlî isnada övgü ve nâzil isnada yergi ifadelerinin yanı sıra âlimlerin farklı bakış açılarını tespit edip değerlendirmektir. Âlî isnada verilen değerlerin hadislerin sıhhat tespitine yönelik yaklaşımları nasıl etkilediğini incelemek ise çalışmanın bir diğer hedefidir. Araştırmanın tarihî sınırları âlî isnad arayışlarının başladığı 2./8. asır ile 4./10. yüzyıl arası olarak belirlenmiştir. Yöntem olarak hadis tarihi verileri ve hadis usûlü eserlerinde kaydedilen bilgilerin ortaya konularak karşılaştırılması benimsenmiştir. Bu manada öncelikle belirlenen zaman aralığında âlî isnada dair övgü ve nâzil isnadı yergi ifadeleri incelenmiştir. Bu sözlerin fazlalığı ile âlî isnadı bir şans nâzil isnadı da uğursuzluk gördüklerine dair yapılan açıklamalar muhaddislerin tamamında âlî isnada dair bir yönelim izlenimi verse de aynı dönemlerde bunun aksi açıklamalar da tespit edilmiştir. Nitekim sıhhatin âlî isnaddan önemli olduğuna dair yapılan açıklamalar ve bunu dünya ziyneti olarak değerlendiren görüş, âlî isnadın her zaman öncelik arz etmediğinin göstergesidir. Hadis usûlü âlimleri de âlî isnada dair görüşleri sınıflandırmışlardır. Muhaddislerin bu tür isnadları arayışa karşı tavırları; bunu talep edenler ve isnadın âlî ya da nâzil olmasını önemsemeyenler şeklinde iki kategoride incelenmiştir. Ayrıca fazilet açısından da âlî ya da nâzil isnadı üstün görenlerin bulunduğu tespit edilmiş ve nâzil isnadın daha faziletli olduğu görüşünün makbul addedilmediği anlaşılmıştır. Makalenin diğer bir inceleme konusu ise muhaddislerin sıhhat ve âlî isnad karşılaştırmalarındaki bakış açılarıdır. İncelenen yüzyıllarda genel anlamda muhaddislerin sıhhatinden emin olmadıklarında âlî isnadlardan vazgeçtikleri, sıhhat- âlî isnad karşılaştırmalarında sıhhati üstün gördükleri ve uydurma rivâyetleri âlî isnaddan saymadıkları tespit edilmiştir. Bununla birlikte özellikle 3./9. ve 4./10. asırlarda ilim taliplerinin âlî isnad arzularını istismar etmeye çalışan bazı yalancıların ortaya çıktıkları fakat bunların ilim çevrelerinde ilgi görmedikleri belirlenmiştir. Bunun dışında özellikle 4./10. yüzyılda sıhhat ve âlî isnad meselesine iki farklı bakış açısı tespit edilmiştir. Buna göre sıhhat söz konusu olunca âlî isnadı terk edenler ile zayıf olsa bile âlî isnadı semâ etmek isteyenler bulunduğu ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra genel itibarıyla sıhhat ile âlî isnadın karşı karşıya geldiği durumlarda sıhhatin tercih edildiği anlaşılmıştır. Ayrıca hadisin sıhhatini de bir âlî isnad çeşidi olarak değerlendirenler bulunmuş, râvi sayısı eşit olan iki isnadın râvileri daha sika, hafız ya da meşhur ise bu durum manevî ulûv olarak değerlendirilmiştir. Neticede bu çalışmada hadis tarihinde muhaddislerin âlî isnada farklı bakış açıları olduğu tespit edilmiş ve ilk dört asırda sıhhat düşüncesinin âlî isnad isteğinden daha ön planda olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhaddis, İsnad, Âlî İsnad, Nâzil İsnad, Râvi.

Giriş

Âlî ve nâzil isnad tabirleri, bir hadisin farklı tarihlerindeki râvi sayısı ile ilgilidir. Âlî isnad, bir hadisin az sayıda râvi ile Hz. Peygamber'e ulaşmasını ifade ederken; nâzil isnad aynı rivâyetteki râvi sayısının çokluğunu ve ana kaynağa yani Hz. Peygamber'e uzaklığını anlatmaktadır. Başka bir ifadeyle bir muhaddis aynı hadisi, "sahâbi → tâbi → etbâu't-tâbi" ve "sahâbi → tâbi → tâbi → etbâu't-tâbi → etbâu't-tâbi" şeklinde iki farklı tarik ile naklediyorsa ilk tarik Hz. Peygamber'e yakınlığı sebebiyle âlî isnad kabul edilirken, ikinci tarik ise rivâyetin kaynağına daha uzak olduğundan nâzil isnad sayılmaktadır.

Hadis rivâyetinde âlî ve nâzil isnad konusu tarih boyunca muhaddislerin özel ilgisine mazhar olmuş bir meseledir. Âlî isnada duyulan ilginin hadis tarihi boyunca; ilim meclisleri, rihleler, rivâyetin semâ edileceği hocaların seçimi, hadis semâına başlama yaşı ve bazı hadis usûlü terimlerinin oluşumu gibi birçok alana etkisi olmuştur. Hatta kimi zaman bu alanın uzmanları âlî isnada yönelen aşırı ilgiden şikâyet etmişler, muhaddislerin asıl gayretlerinin sıhate yönelik olması gerektiğine vurgu yapmışlardır. Örneğin çağdaş araştırmacılardan Ahmed Şâkir (1892-1958) konuya şu şekilde temas etmektedir: "*Hadis tâliplerinin ve âlimlerinin çoğu âlî isnad talebinde aşırıya gittiler. Bunu [âlî isnad elde etmeyi] en önemli maksatları hâline getirdiler. Öyle ki neredeyse asıl istenilen şeyin hadis ve onun Resûlullah'a (s.a.v.) nisbetinin sıhhati olduğunu unuttular.*"¹

Ahmed Şâkir âlî isnada duyulan arzuda aşırılığa gitmeyi hadis tâlipleri için genellese de hadis usûlü kitaplarında bu husus daha çok müteahhirûn âlimleri hakkında ifade edilmiştir.² Bu makalede cevabı aranacak en temel soru, hicrî ilk dört asırda muhaddislerin bu tür nakillere ne oranda rağbet gösterdiği. Âlî isnad arayışlarının 2./8. asrın ikinci çeyreğinde başlaması sebebiyle de³ makalede daha çok arayışın başlangıcından 4./10. yüzyılın sonuna kadar geçen süre değerlendirilecektir. Ayrıca aynı zaman diliminde âlî isnada sahip olmak düşüncesiyle sıhhatin göz ardı edilip edilmediği hususu, çeşitli örnekler üzerinden irdelenecektir. Bu konuda hadis tarihi verilerinin yanı sıra hadis usûlü kitaplarında yapılan açıklamalardan da istifade edilecektir. Bu kapsamda öncelikle tüm muhaddislerin âlî isnada rağbet ettikleri düşüncesine sebep olan, bu tür rivâyetlere övgü içeren ve nâzil isnadı yerden ifadeler değerlendirilecektir. Ardından belirlenen süre içerisinde âlimlerin âlî isnada yaklaşımları tespit edilerek konuyla ilgili farklılıklar değerlendirilecektir. Son olarak âlî isnadı öven ve bu tür rivâyetleri aramayı sünnet derecesinde gerekli gören muhaddislerin her durumda hatta bazen sıhhatin de önüne geçirecek âlî isnadları tercih edip etmedikleri ortaya konulacaktır.

¹ Süyûtî, *Elfiyetü's-Süyûtî fi ilmi'l-hadis*, tsh. ve şerh Ahmed Muhammed Şâkir (b.y., el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 99.

² Münâvî, *el-Yevâkîf ve'd-dürer fi şerhi Nuḥbeti İbn Hacer*, thk. Murtaza Zeyn Ahmed (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1420/1999), 2/234.

³ Bilgi için bk. Tuğçe Günaydın, *Hadis Rivâyetinde Âlî Isnadlar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 144-65.

Âlî isnadlar konusunda ülkemizde yapılan ilk çalışmalardan biri avâlîler üzerine yazılmış yüksek lisans tezidir.⁴ Ayrıca bizzat âlî isnad konusunu ele alan iki araştırma makalesi ve bir tane İngilizceden tercüme edilen makale bulunmaktadır.⁵ Yine âlî isnad konusundan kısaca bahsederek Buhârî'nin (öl. 256/870) âlî isnadlarını şerh eden bir kitap da yayımlanmıştır.⁶ Ancak bahsedilen bu çalışmaların hiçbirinde âlimlerin âlî isnada yönelik yaklaşımlarındaki farklılıklar değerlendirilmemiş, âlî isnad konusu ve ona verilen önem tek yönlü olarak ele alınmıştır. Bu konuda yapılan çalışmaların sonuncusu olan *Hadis Rivayetinde Âlî İsnadlar* başlıklı doktora tezinde ise konu çeşitli yönleriyle ortaya konulmuşsa da âlimlerin âlî isnada yaklaşımları müstakil olarak incelenmemiştir.⁷ Arap dünyasında da âlî isnad konusunu hadis usûlü kaynakları çerçevesinde inceleyen çalışmalar⁸ haricinde nâzil isnadın âlî isnada tercih sebeplerini Buhârî'nin *es-Sahîh*'inden yola çıkarak belirlemeye çalışan bizim ulaşabildiğimiz 3 makale bulunmaktadır.⁹ Bu makalelerde yalnızca nâzil isnadın tercih edilme sebepleri incelenmiş, âlimlerin âlî isnad hakkındaki farklı değerlendirmelerine yer verilmemiştir. İngilizce olarak da âlî isnadı çeşitli vesilelerle ele alan çalışmalar bulunsa da¹⁰ bunların sadece birinde âlî isnadın rihle ile ilişkisi bağlamında iki âlimin konuya farklı yaklaşımlarından bahsedilmektedir.¹¹ Dolayısıyla şimdye kadar müstakil bir çalışmada incelenmemiş olan, âlimlerin âlî ve nâzil isnadı değerlendirmelerindeki farklılıklar bu makalede ele alınmaya çalışılacaktır.

1. Âlî İsnada Dair Değerlendirmeler

Âlî isnad arayışlarının başladığı dönemden itibaren âlimler konu ile ilgili çeşitli değerlendirmeler yapmışlardır. Onların yaptıkları bu açıklamalar incelendiğinde

-
- ⁴ Ahmed Yücel, *Senede Uluvv, Nuzûl ve Avâlîler*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1986).
- ⁵ Mücteba Uğur, "Hadis Rivayetinde "Uluvv-Nuzûl" Meselesi ve Hadisçilerin "Uluvv" Tutkusu", *Diyanet İlmî Dergi* 34 (1998/1), 3-22; Tuğçe Günaydın, "Muammerûn Âlî İsnad Kaynağı mıdır?: Avâlîler Özelinde Bir İnceleme = Are the Mu'ammerun Source of Elevated Isnad?: A Study of the Awali Genre", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi İLTED* 55 (2021), 91-112.
- ⁶ Ali Çelik, *Hadis Rivayetinde Âlî ve Nâzil İsnad Buhârî'nin Sülâsiyyâtı (Tahriç-Açıklama-Değerlendirme)*, (Ankara: Fecr Yay., 2019).
- ⁷ Günaydın, *Hadis Rivayetinde Âlî İsnadlar*.
- ⁸ Örneğin bk. Muhammed İd Mahmûd es-Sâhib, "el-İsnâdü'l-Âlî ve eseruhu fî hıfzî's-sahâbe ve dâbtihim", *Dirasat Ulûmü's-Şer'iyye ve'l-Kânun* 23 (1996/2), 205-16.
- ⁹ Ebû Şa'r Tâlib Hammâd, "el-Hikmetü min rivâyeti'l-Buhârî bi'l-isnâdi'n-nâzil", *Mecelletü'l-Câmiati'l-İslâmiyye* 9 (2001/2), 95-142. Sa'd Mahmud Hüseyin - Ahmed Abid Muhammed, "el-İsnâdü'n-nâzil ve esbâbu rivâyetihi", *Mecelletü'l-Ulûmi'l-İslâmiyye* (2011), 48-75. Abdu Rabbih Ebû Sa'leyk, "Esbâbu taqdîmi'l-isnâdi'n-nâzil ale'l-isnâdi'l-âlî", *Mecelletül Menâra li'l-Buhûs ve'd-Dirâsât* 20 (2013/2), 141-63.
- ¹⁰ Örneğin bk. Jan Just Witkam, "High and Low: Al-isnâd al-âli in The Theory and Practice of The Transmission of Science", *Manuscripts Notes as a Documentary Sources*, ed. Andreas Görke - Konrad Hirschler (Wurzburg: Ergon Verlag, 2001), 125-40; Garrett Davidson, *Carrying on the Tradition: a Social and Intellectual History of Hadith Transmission across a Thousand Years* (Leiden: Brill, 2020).
- ¹¹ Leonard Librande, "The Categories High and Low as Reflections on the Rihlah and Kitâbah in Islâm", *Der Islam* 55 (1978), 267-80.

mütekaddimûn dönemde muhaddislerin âlî isnada yaklaşımlarının nasıl olduğu genel itibarıyla kavranabilecektir.

Âlî isnad kavramı hakkında ilk müstakil eseri yazan İbn Tâhir el-Makdisî (öl. 507/1113), muhaddislerin âlî isnad talebinde ve onu övmeye icmâ ettiklerini belirtmiştir.¹² Özellikle 3./9. asırda büyük muhaddislerin yaptıkları çeşitli açıklamalar İbn Tâhir'in bu görüşünü desteklemektedir. Âlî isnada övgü hususunda en çok bilinen ifade Yahyâ b. Maîn'e (öl. 233/848) aittir. Onun, vefatı esnasındaki son isteklerinden birinin âlî isnad olduğu belirtilmiştir.¹³ Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) ise âlî isnad arayışını "dinin bir parçası"¹⁴ ve "selefin sünneti" şeklinde nitelemiş, sünnet saymasının sebebini de "Abdullah [b. Mes'ûd]'un ashâbı Kûfe'den Medine'ye rihle yapar, Ömer'den öğrenir ve semâ ederlerdi" diyerek açıklamıştır.¹⁵

İsnadda Hz. Peygamber'e yakın olmayı bir şeref gören muhaddisler, bunun aynı zamanda Allah'a yakınlık sayılacağını da ifade etmişlerdir. Mesela, Yahyâ b. Maîn ile¹⁶ Muhammed b.

¹² İbn Tâhir el-Makdisî, *Mes'etü'l-ülvüv ve'n-nüzûl fi'l- hadîs*, thk. Salâhuddîn Makbul Ahmed (Kuveyt: Mektebetü İbn Teymiyye, 1401/1981), 54.

¹³ Yahyâ b. Maîn'in söz konusu ifadesi ilk olarak İbnü's-Salâh'ın eserinde yer almaktadır. Sözüün geçtiği kaynakların hiçbirinde Yahyâ b. Maîn'e ulaşan bir isnad bulunmamaktadır. Detaylı bilgi için bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, thk. Nureddin İtr (Dımaşk - Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1433/2012), 256; Ebnâsî, *eş-Şeze'l-feyyâh min Ulûmi İbni's-Salâh*, thk. Ebû Abdullah Muhammed Ali Seme (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1998), 2/419; İbnü'l-Mülakkın, *el-Muķni' fi ulûmi'l-hadîs*, thk. Abdullah b. Yusuf el-Cudey' (İhsa: Dâru Fevvâz, 1992), 2/421; İrâkî, *et-Takyid ve'l-izâh şerhu Muķaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Muhammed Râgıb et-Tabbâh (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1405/1984), 216; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi kırâati'l-aşr*, thk. Ali Muhammed Dabba' (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/197; Bikâî, *en-Nüketü'l-vefiyye bimâ fi şerhi'l-Elfiyye*, thk. Mâhir Yasin el-Fahl (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1429/2008), 2/403; Sehâvî, *Fethü'l-muķis bi şerhi Elfiyyeti'l-hadîs li'l-İrâkî*, thk. Ali Hüseyin Ali (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003), 3/338; Münâvî, *el-Yevâķit ve'd-dürer*, 2/234.

¹⁴ Hatîb Bağdâdî, *er-Rihle fi talebi'l-hadîs*, thk. Nureddin İtr (Kahire: Dârü's-Selâm, 1438/2017), 68-9; Alâî, *Buķyetü'l-mültemes fi subâiyyati ehâdisi'l-İmam Mâlik b. Enes*, thk. Hamdi Abdülmecid b. Ebî Mustafa (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1405/1985), 39; Tâceddin es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed Tanahi - Abdülfettah Muhammed el-Hulv (Kahire: İsa el-Babi el-Halebî, 1383/1964), 1/314; İrâkî, *Kitâbü'l-erbaîne'l-uşâriyye*, thk. Bedir b. Abdulah el-Bedir (Beyrut: Dâru İbn Hazım, 1415/1995), 124; İbn Hacer el-Askalânî, *Kitâbu Nazmi'l-leâli bi mieti'l-avâli*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 26.

¹⁵ Hatîb Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâķi'r-râvî*, thk. Salâh b. Muhammed b. Uveyde (Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2016), 37-8; İbnü'l-Cevzî, *Menâķibü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, tsh. Abdulah b. Abdülmuhsin et-Türki-Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1979), 278-9; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 256; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut-Hüseyin el-Esed (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 11/311; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi takrîbi'n-Nevevî*, thk. Muhammed Avvâme (Medine-Cidde: Darü'l-Yüsr - Dârü'l-Minhâc, 1437/2016), 4/584; Ali el-Kârî, *Şerhu Nuķbeti'l-fiker fi mustalahâti ehli'l-eşer*, thk. Heysem Nizar Temim-Muhammed Nizar Temim (Beyrut, Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, ts.), 617; Münâvî, *el- el-Yevâķit ve'd-dürer*, 2/ 233. Sehâvî bu sözüün, âlî isnad için rihle yapmanın müstehaplığına delalet ettiğini belirtir. Bk. Sehâvî, *Fethü'l-muķis*, 3/277.

¹⁶ Fazla sayıda eserde yer almayan bu sözüün ilk kaynağı İbn Asâķir'dir ve Yahyâ b. Maîn'e ulaşabilen bir sened vermektedir. Bk. İbn Asâķir, *el-Erbaüne'l-büldâniyye*, thk. Abdülhac Muhammed el-Harîrî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1413/1993), 39; İrâkî, *Kitâbü'l-erbaîne'l-uşâriyye*, 124; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, 1/197; İbn Akile, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fi ulûmi'l-Kur'an* (Şârika: Câmîatü's-Şârika, 1427/2006), 3/85; Muhammed Mahlûf, *Şeceretü'n-nuri'z-zekiyye fi tabakâti'l-Mâlikiyye*, thk. Abdülmecid Hayâlî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 1/21.

Eslem et-Tûsî (öl. 242/856) âlî isnad elde etmenin Allah'a yakınlık sağladığını söylemişlerdir.¹⁷ Özellikle âlî isnada övgü noktasında 3./9. asırda yoğunlaşan bu açıklamalar, söz konusu zamanda âlî isnad arayışının revaç bulduğunu ortaya koymaktadır. Muhaddislerin âlî isnad varken nâzil isnadı tercih etmediklerini Berzâî (öl. 292/905) ile hocası Ebû Zür'a er-Râzî (öl. 264/878) arasında geçen şu diyalog göstermektedir:¹⁸

Ebû Zür'a er-Râzî "Kişiyi bir adamla meclisinde karşılaştıktan sonra başka biri aracılığıyla ondan rivâyet etmek artık zor gelir. [Eğer o kişiden aracısız hadis nakledemiyorsa] onun seviyesinde başka birinden rivâyet etmesi kişi için daha iyidir" [deyince ben]: "Sen İsmail b. Ebû Üveys [ö. 226/841] ile karşılaştın mı?" diye sordum. Ebû Zür'a da "Medine'ye üç kez gittim. O hayattaydı. Fakat ondan bir şey yazamadım" diye cevap verdi. Ben "Bu nasıl oldu?" diye sorunca da "Bir keresinde hastalıktan, birinde saklandığından, birinde orada bulunmadığından" şeklinde açıkladı.

Söz konusu âlimlerden bir asır kadar sonra yaşayan Râmehürmüzî de (öl. 360/971) kitabında âlî isnad arayışlarını destekleyen ifadeler yer vermiş ve bu tür rivâyetlere olan ilginin rihlenin devam etmesini sağladığını kaydetmiştir.¹⁹ Muhaddisler âlî isnada dair bu övgü ifadelerinin yanı sıra nâzil isnadı istemediklerini de çeşitli şekillerde belirtmişlerdir. Örneğin Yahyâ b. Maîn nâzil isnadı yüzdeki bir yaraya benzetmiş,²⁰ Ali b. el-Medîni (öl. 234/849) ise nüzûlün uğursuzluk olduğunu dile getirmiştir.²¹ Buradaki açıklamaları, söz konusu âlimlerin nâzil isnadlı rivâyetleri hiç semâ etmedikleri ya da nakletmedikleri şeklinde değerlendirmek gerekir.²² Söz konusu beyanların, mezkûr muhaddislerin her ne kadar nâzil isnadlı hadisleri semâ edip nakletseler de âlî isnadlı rivâyetleri daha çok tercih ettikleri şeklinde anlaşılması vakıya daha uygundur.

Burada kaydedilen çeşitli açıklamalar tek başına değerlendirildiğinde İbn Tâhir'in ifade ettiği gibi âlî isnad arayışı konusunda muhaddisler arasında bir icmâ olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte hadis tarihi verileri incelendiğinde âlî isnad arayışları başladıktan sonra da tüm muhaddislerin âlî isnad aramadıkları ifade edilmelidir.²³ Ayrıca aşağıda daha detaylı

¹⁷ Hatîb Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî*, 37; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 256-57; Sehâvî, *Fethü'l-muğîs*, 3/333; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 4/584; Ali el-Kârî, *Şerhu Nuḥbeti'l-fiker*, 617; Münâvî, *el-Yevâkîf ve'd-dürer*, 2/233.

¹⁸ Ebu Züra er-Râzî, *Suâlâtü'l-Berzâî = Kitâbü'd-ḡuafâ ve'l-kezzâbîn ve'l-metrâkîn min ashâbi'l-hadîs*, thk. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî (Kahire: el-Fârukü'l-Hadîse, 1430/2009), 492.

¹⁹ Râmehürmüzî, *el-Muhaddîsü'l-fâşıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, thk. Muhammed Muhibbuddîn Ebû Zeyd (Kahire: Dârü'z-Zehâir, 1437/2016), 206.

²⁰ Hatîb Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî*, 38; İbn Tâhir el-Makdisî, *Mesele ulûv ve'n-nüzûl*, 55; Şümünî, *el-Âli'r-rütbe fi şerhi Nazmi'n-Nuḥbe*, thk. Mu'tar Abdüllatif el-Hatîb (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1425/2004), 268.

²¹ Hatîb Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî*, 38; İbn Tâhir el-Makdisî, *Mes'ebetü'l-ulûv ve'n-nüzûl*, 56; İbn Cemâa, *el-Menhelü'r-revî fi muḥṣari ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî*, thk. Câsim b. Muhammed (Kuveyt: Giras lî'n-Neşr, 1433/2012), 219; İrakî, *et-Teşîra ve et-tezkire* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/264.

²² Nitekim İbnü's-Salâh bu ifadelerin bazı nâzil rivâyetlere has olduğunu söylerken, Sehâvî râvileri adaletli ise nâzil isnadın övülen ya da yerilen bir yönünün bulunmayacağını belirtmiştir. Bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 264; Sehâvî, *Fethü'l-muğîs*, 3/359.

²³ Konuyla ilgili yapılan bir çalışmada ilk dört asırda âlî isnad sahibi 110 kadar muhaddis tespit edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Günaydın, *Hadis Rivayetinde Âlî İsnadlar*, 306-30.

inceleneceği üzere âlî isnad arayışlarının bir zorunluluk olmadığı ve sıhhatin daha önemli olduğunu ifade eden âlimler de bulunmaktadır. Onlar, bu hususta farklı görüşlerin varlığına işaret etmişlerdir. Ayrıca âlî isnad arayışını “dünya ziyneti” olarak değerlendirerek bu arayıştan uzak duran bazı âlimler bulunmaktadır. Örneğin Bişr el-Hâfi (öl. 227/841) Süfyân b. Uyeyne’den (öl. 198/814) hadis rivâyet etmeye başlamış, sonra hadis naklini yarıda kesip istiğfar etmiş ve âlî isnadın dünya ziyneti olduğunu söylemiştir.²⁴ Bişr el-Hafi sûfi eğilimli bir râvi ise de aynı yaklaşım muhaddislerden Süleyman b. Harb’de de (öl. 224/839) görülmektedir. O, âlî isnad talep eden öğrencilere hitaben “âlî isnad dünya ziynetlerindedir” şeklinde açıklamada bulunmuştur.²⁵ Örnekleri âlî isnad arayışlarını öven nakillere nispeten daha az olsa da bu şekilde yaklaşımların bulunması, en azından muhaddislerin tamamının konuya bakışının aynı şekilde olmadığını göstermektedir.

2. Âlî ya da Nâzil İsnadın Üstünlüğü

Hadis usûlü eserlerinde âlî isnada dair farklı bakış açılarının bulunduğu ifade edilmiş ve buna dair sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu konuyu ilk ele alan müellif Râmeürmüzî’dir. O, muhaddisleri âlî isnadı elde etmek isteyenler ile isnadın âlî veya nâzil olmasını önemsemeyenler olarak sınıflandırmış, ehl-i nazarı²⁶ ise âlî ve nâzil isnadı üstün tutanlar şeklinde ikiye ayırmıştır.²⁷ Benzer bir değerlendirmeyi Hatib Bağdadî de (öl. 463 / 1071) yapmıştır. Ancak o, görüşleri ehl-i hadis ve ehl-i nazar şeklinde ayırmamış, âlî isnada bakış açılarına ve fazilet yönünden hangisinin üstün tutulduğuna dair sınıflandırmalar yapmıştır. Hatib Bağdadî’ye göre de âlî rivâyete ulaşabilecekken nâzil isnadın semâ ile yetinenler ve özellikle âlî isnadlara ulaşmaya çalışan iki grup söz konusudur.²⁸ Râmeürmüzî gibi Hatib Bağdadî de âlî ya da nâzil isnadı daha faziletli gören iki ayrı gruptan bahsetmektedir.²⁹

Râmeürmüzî’nin ehl-i hadisin yaklaşımı olarak ele aldığı görüşler arasında muhaddisler içerisinde isnadın âlî ya da nâzil olmasını önemsemeyen gruplar bulunmaktadır. Râmeürmüzî’nin açıklamasına göre bazı hadis tâlipleri daha âlî bir isnadı dinleyebilecekse muhaddisten duyduğu hadisle yetinmez. Söz konusu âlî isnadı bulmak için yakınında buna sahip muhaddis varsa ona gider yoksa başka bölgelere rihle yapar. Bir kısım muhaddisler ise bir hadis semâ ettiğinde âlî isnad elde etme gayesiyle rihle ile meşgul olmaz.³⁰ Nitekim yukarıda zikredilen Ebû Zür’a er-Râzî’nin âlî isnad varken nâzil isnadın semâni tercih

²⁴ Mâlinî, *Kitabü'l-erbaîn fi şüyûhi's-şûfiyye*, thk. Âmir Hasan Sabri (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyy, 1417/1997), 156.

²⁵ İbn Beşkivâl, *es-Şıla = Kitâbü's-Şıla fi Târîhi eimmeti'l-Endelüs* (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1374/1955), 198.

²⁶ Ehl-i nazar tabiri tarihte daha çok Mu'tezile ekolünü anlatan bir tabirde de ehl-i re'y için de kullanılabilir. Burada Râmeürmüzî’nin ehl-i nazarı anlatırken ictihad görüşlerinden bahsetmesinden hareketle fakihleri kastedebileceği söylenebilir de o nitelediği kişileri açıkça anlatmamıştır. Bu nedenle “ehl-i nazar” kelimesi tercüme edilmeden kullanılmıştır. Bk. Metin Yurdagür, “Ehl-i Nazar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/519.

²⁷ Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 206.

²⁸ Hatib Bağdadî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî*, 32.

²⁹ Hatib Bağdadî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî*, 32-3.

³⁰ Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 206.

etmedikleri şeklindeki yaklaşımının yanı sıra tüm muhaddislerin âlî isnad arayışına girmemesi, Râmeihürmüzî'nin anlatımlarını destekler niteliktedir.³¹ Ayrıca kendileri bizzat âlî isnad arayan muhaddisler dahi kimi zaman “âlî isnad zorunlu değil, nâzil isnadla da yetinilebilir” manasında açıklamalar yapmışlardır. Söz gelimi hadis öğrenimine başladığı ilk dönemlerde âlî isnad arayan hadis talebelerinden biri olan Zühîlî (öl. 258/872),³² hoca olduğunda ise nâzil isnadın da yazılabileceğini ifade etmiştir. Müstemlîsi Ebû Amr Ahmed b. Mübârek (ö. 284/894) muhtemelen âlî isnad elde etmek isteğiyle Ali b. Hucr'a (ö. 244/858) rihle yapmak için hocası Zühîlî'den izin istediğinde o, “bir derece daha nâzil olsun, istediğini yaz” demiştir. Ebû Amr ise bu söze itiraz etmiş, “Ebû Abdullah, nüzûl uğursuzluktur” diyerek âlî isnad isteğini ifade etmiştir.³³ Ebû Amr ile hocası Zühîlî arasında geçen bu olay âlî isnadı üstün tutma ve nâzil isnadla yetinmedeki bakış açısı farklılıklarını göstermektedir.

Âlî ya da nâzil isnadı fazilet olarak üstün görenler çeşitli gerekçeler ileri sürmüşlerdir. Âlî isnad, Hz. Peygamber'e daha yakın bir isnadla ulaşmayı sağlması ve râvî sayısı daha az olduğu için isnadda hata ihtimalinin azalması gibi sebeplerle üstün tutulmaktadır ki âlimlerin genel itibarıyla konuya bakışı bu yöndedir. Nâzil isnadı üstün tutanlara göre ise râvinin hadisin metninde, yorumunda ve rivâyet edenin cerh-ta'dîlinde ictihad yapması vaciptir. İctihad arttığında sevabı da artar. Bu sebeple bahsedilen âlimler nâzil isnadı daha üstün görmekteledir.³⁴ Râmeihürmüzî bu görüşte olanları “*haberî kıyastan üstün olduğunu düşünenler*” şeklinde tanıtmıştır.³⁵ Nâzil isnadın âlî isnaddan üstün olduğu görüşünü kimin ileri sürdüğü noktasında açıkça isimler zikredilmese de özellikle hadis usûlü âlimleri bu görüşü tenkit etmişlerdir. Râmeihürmüzî'nin ifadelerine göre nâzil isnadı üstün tutanların argümanına karşı âlî isnadı daha faziletli görenler isnadın âlî olmasının ictihadın bir kısmının düşmesine sebep olduğunu belirtmişlerdir. Onlara göre imkân olduğunda ictihadın düşmesi, daha sâlim bir yoldur.³⁶

Hadis usûlü âlimleri nâzil isnadı üstün tutma yaklaşımını çeşitli açılardan eleştirmişlerdir. İbnü's-Salâh (öl. 643/1245) söz konusu görüşü zayıf addederken,³⁷ İbn Dakîkul'İd (öl. 702/1302) merdûd şeklinde nitelemiştir. Ona göre meşakkatin çokluğu istenen bir şey olmadığı gibi,

³¹ Âlî isnadlar ile ilgili yapılan tezde bu tür nakilleri arayan muhaddisler tespit edilmeye çalışılmış, tüm muhaddislerin konuyla ilgilenmediği görülmüştür. Bk. Günaydın, *Hadis Rivayetinde Âlî İsnadlar*, 206-26.

³² Buna dair bir örnek için bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 12/276.

³³ Hatîb Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî*, 38; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, 264.

³⁴ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 204-6; Hatîb Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî*, 32-3.

³⁵ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 205. Sehâvî, söz konusu ifadeyi iki şekilde açıklar. İlki, hadise dair yapılan araştırmaman kıyas-ı celiden daha fazla sevap kazandıracağı görüşüdür. İkincisi, isnaddaki râvî sayısının çok olmasını, hadis sayısında fazlalığı istemeye benzetmesidir. Bk. Sehâvî, *Fethü'l-muğîs*, 3/335.

³⁶ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 206. Ayrıca bk. Hatîb Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî*, 33; Sehâvî, *Fethü'l-muğîs*, 3/336.

³⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, 264.

rivâyetten maksat da anlamı korumak yani sahih olanı tespittir.³⁸ Irâkî (öl. 806/1404) ise eleştirisini bir örnekle dile getirmiştir.³⁹

Bu durum cemaatle namaza gitmek isteyip adımlarını çoğaltmak için yolu uzatana benzer. Yolu uzattığından cemaati kaçıırır. Hadisteki amaç, hatasız sahih olan rivâyete ulaşmaktır. İsnadda rical çoğaldıkça hata ve kusur ihtimali artar. Sened kısa olursa hatadan daha sâlim olur.

İbn Hacer (ö. 852/1449) nâzil isnadı üstün tutanların ileri sürdükleri gerekçenin konuyla bir ilgisi olmadığını belirtmiş,⁴⁰ Süyûtî (ö. 911/1505) ise bu görüşü ehl-i hadis ve diğerlerinin icmâna muhalif olması sebebiyle merdud kabul etmiştir.⁴¹ Farklı bir delil ileri sürerek nâzil isnadın üstün olduğunu belirten tek hadis usûlcüsü Şümünnî'dir (ö. 872/1468). O, konuya farklı bir açıdan bakarak, âlf isnadın nâzil isnad sayesinde var olduğunu ve bu sebeple nâzil isnadın zemmedilen değil rağbet edilen bir yönünün bulunduğunu ifade etmiştir.⁴² Kısacası âlf isnada dair farklı yaklaşımların bulunduğu ifade edilebilirse de yaygın kanaat, sahih olan âlf isnadı aramanın faziletli olduğu ve bu tür rivâyetlerin daha üstün kabul edildiği şeklinde özetlenebilir.

3. Âlf ve Nâzil İsnadı Tercih

İsnadın âlf olması âlimlerin büyük çoğunluğu tarafından tercih edilen bir özellik olarak görülse de iki rivâyet arasında seçim yapmak durumunda kaldıklarında muhaddislerin her zaman âlf isnadı tercih ettikleri söylenebilir mi? Yine konuyla alakalı akla gelen bir diğer soru da âlf isnada düşkün muhaddislerin sıhhati bir kenarda bırakıp zayıf ya da uydurma da olsa âlf isnadı önceliklerinin söylenip söylenemeyeceği hususudur. Klasik hadis usûlü kaynaklarında ve modern dönemde yapılan çeşitli çalışmalarda⁴³ nâzil isnadın ne zaman âlf isnada tercih edileceğine dair çeşitli kurallar belirlenmeye çalışılmıştır. Burada incelenecek husus ise hicrî ilk dört asırda konuya bakışın ne şekilde olduğu meselesidir.

Belirlenen zaman diliminde sıhhat söz konusu olduğunda nâzil isnadın tercih edilmesi gerektiğini veya kendilerinin böyle yaptığını anlatan muhaddisler bulunmaktadır. Örneğin yaşlı hocasının unutmamasından emin olamayan Hammâd b. Zeyd (öl. 179/795) hadisi daha âlf bir isnadla bu hocasından semâ ettiği halde aynı rivâyeti daha nâzil bir isnadla nakletmeyi tercih

³⁸ İbn Dakîkûl'îd, *İktirâhu beyân fi'l-ıstılâh ve mâ uzife ilâ zâlike mine'l-ehâdisi'l-ma'dudeti fi's-sıhâh*, thk. Amir Hasan Sabri (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1417/1996), 267.

³⁹ Irâkî, *et-Tebsira ve't-tezkire*, 2/253. Molla Ali el-Kârî de (öl. 1014/1605) konuyu Irâkî ile aynı örneği vererek izah etmiştir. Bk. Ali el-Kârî, *Şerhu Nuḥbeti'l-fiker*, 622.

⁴⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetu'n-nazar Şerhu Nuḥbeti'l-fiker fi muḥtalahi ehli'l-eser*, thk. Nureddin Itr (Dimaşk: Mektebetü'l-Büşra, 1434/2012), 116-17.

⁴¹ Süyûtî, *Şerhu Elfiyyeti'l-İrâkî*, thk. Abdullah Muhammed ed-Derviş (Dimaşk: Mektebetü'l-Farabi, 1998), 264.

⁴² Şümünnî, *el-Âli'r-rütbe*, 268.

⁴³ Örneğin Abdu Rabbih Ebû Sa'leyk, "Esbâbu taḥdîmi'l-isnadi'n-nâzil ale'l-isnâdi'l-âlfî" isimli makalesinde bunun sebeplerini râvilerin ve musanniflerin tercihlerine göre olmak üzere iki ana başlık altında incelemiş. Râvilerle göre kısmını 8 başlıkta; musanniflere göre kısmını 6 başlıkta toplamıştır. Bk. Abdu Rabbih Ebû Sa'leyk, "Esbâbu taḥdîmi'l-isnadi'n-nâzil ale'l-isnâdi'l-âlfî", 141-63.

etmiştir.⁴⁴ Yine muhaddisler bazen sıhhat ile âlî isnad düşüncesini karşılaştırmışlar, hadisin sahih olmasının âlî isnada tercih edileceğini ifade etmişlerdir. Mesela Ubeydullah b. Amr (ö. 180/796) âlî isnad hakkında kendisine sorulan bir soruya “Nâzil isnadlı sahih hadis, âlî isnadlı sakîm veya zayıf hadisten hayırlıdır”⁴⁵ şeklinde cevap vermiş, İbnü'l-Mübârek (öl. 181/797) ise “Hadisin iyi olması âlî olmasında değil, ricâlinin sika olmasındadır”⁴⁶ diyerek rivâyette sıhhatin önceliğine vurgu yapmıştır. Buradaki açıklamalar muhaddislerin sıhhat ile âlî isnad arasında tercih yapmaları gerektiğinde daha sahih olan nâzil bir isnadı üstün tuttuklarını ifade etse de söz konusu muhaddisleri bu şekilde bir izah yapmaya sevk eden hususlar üzerinde düşünülmelidir. Aslında onların bu ifadeleri kendi dönemlerinde sıhhat derecesi daha aşağıda olsa da âlî isnadı tercih eden kişilerin varlığını ima etmektedir. Bununla birlikte söz konusu âlimlerin uyarısı ya da sahih âlî isnadların kolay ulaşılabılır olması gibi âmillerin etkisiyle, 2./8. asırda sıhhat açısından problemlili olduğu halde âlî isnadın tercih edildiği örneklerle rastlanmamıştır.

Sıhhat söz konusu olunca âlî isnadı terk etmeye dair bakış açısı 3./9. yüzyılda da görülmektedir. Örneğin İshâk b. Râhûye (öl. 238/853), hicrî 170 yıllarında Abdullah b. Mübârek'ten hadis dinlemiş fakat bu esnada henüz 10 yaşında olduğundan bu semâını caiz görmemiştir.⁴⁷ Aslında aynı dönemde 10 yaşlarında hadis semâına başlamış râviler olmakla birlikte⁴⁸ İbn Râhûye sıhhat konusunda titiz davranmış ve kendisine âlî isnad sağlayacak kaynaklardan birini terk etmiştir. Benzer bir hassasiyet âlî isnad talebinin sünnet olduğunu söyleyen Ahmed b. Hanbel'in isnad tercihlerinde de dikkat çekmektedir. İbrahim b. İshâk el-Harbî (öl. 285/899) bu konudaki bir örneği Ahmed b. Hanbel'den şöyle aktarmaktadır:⁴⁹

Abdullah'a⁵⁰ dedim ki, “Git, elini çabuk tut, şu mescitteki hocalardan [hadis] yaz.” O da gidip Kâmil b. Talhâ'dan hadis yazdı. [Kâmil'in Abdullah'a] rivâyet ettiği ilk hadis “Abdullah b. Ömer → Nâfî → İbn Ömer → Nebî...” hadisiydi. Bu hadisi hiç duymamıştım. Nebî'den gelen böyle bir hüküm de işitmemiştim.

⁴⁴ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 231-2; Bikâî, *en-Nüketü'l-vefiyye*, 2/407.

⁴⁵ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1371/1952), 2/24; Hatîb Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî*, 39; Sehâvî, *Fethü'l-muğîs*, 3/361.

⁴⁶ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Târîhu İsbahan*, haz. Sven Dederling (Leiden: E. J. Brill, 1349/1931), 2/190; Hatîb Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî*, 296. Ayrıca bk. İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/25.

⁴⁷ Hatîb Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001), 7/364-5; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Muhibbüddin Ebî Said (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1419/1998), 8/125; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fi târihi Haleb*, thk. Süheyl Zekkar (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 3/1389; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983), 2/378; Zehebî, *Târîhü'l-İslam ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003), 5/782.

⁴⁸ Örneğin Buhârî 10 yaşında veya daha küçükken hadis semâına başlamıştır. Bk. Hatîb Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, 2/324-5.

⁴⁹ Hatîb Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, 14/513; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 24/98; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 11/108-9.

⁵⁰ Tespit edilen kaynaklarda Abdullah'ın kim olduğu tasrih edilmese de bu kişinin oğlu Abdullah olma ihtimali vardır.

Hârûn b. Ma'rûf'a [öl. 231/846] gittim. Sende "İbn Vehb → Abdullah b. Ömer → Nâfi' → İbn Ömer" kanalıyla bu hadis var mı? diye sordum. Evet, dedi. Ben de ondan [bu hadisi] yazdım.

Bu olayı aktaran İbrahim el-Harbî'ye, Ahmed b. Hanbel'in ne sebeple Kâmil b. Talhâ'dan (öl. 231/845-6)⁵¹ âlî isnadla bu hadisi yazmayıp da rivâyeti daha nâzil isnadla semâ ettiği sorulmuştur. İbrahim el-Harbî bu soruya, "*Kâmil'deki hadis İbn Vehb [öl. 197/813] seviyesinde değildi*" şeklinde cevap vermiştir. Yani Ahmed b. Hanbel âlî isnadı her ne kadar gerekli görse de daha sika râviler söz konusu olduğunda bir derece nâzil olan isnadı tercih etmiştir. Bir sonraki nesilde Nesâî (öl. 303/915) sıhhat endişesi olduğunda nâzil isnadı tercih ettiğini şöyle anlatmaktadır:⁵²

Sünen kitabını toplamaya başladığımda, bazı şüphelerimin bulunduğu hocaların rivâyetleri hakkında istihare yaptım ve bu nakilleri terk etmeyi tercih ettim. Onlardan gelen âlî rivâyetlerin tamamını bir kenara bıraktım.

Nesâî'nin burada kastettiği âlimler bilinmemekle birlikte onun Kuteybe İbn Saîd (öl. 240/855) kanalıyla İbn Lehîa'nın (öl. 174/790) nakillerine âli bir isnadla ulaştığı halde, İbn Lehîa'yı zayıf kabul ettiğinden bu hadisleri nakletmediği ifade edilmiştir.⁵³ Meşhur muhaddislerin sıhhat ve âlî isnad konusunda böyle bir yaklaşımları varsa da 3./9. yüzyılda uzun süre yaşayıp Enes b. Mâlik gibi sahâbeden hadis semâ ettiğini ve tâbiûndan olduklarını iddia eden Ebû Hüdbey (öl. 200/816?), Hirâş b. Abdullah (öl. ?)⁵⁴ ve Dînâr b. Abdullah (öl. 229/843-4) gibi isimlerin ortaya çıkması âlî isnada karşı duyulan ilginin istismar edilmeye başlandığının bir göstergesidir. Yine de bu dönemde söz konusu kişilerin rivâyetlerini aktaran râvilerinden bahsedilmediği ya da onların nakillerinin eserlere yansımadağı ifade edilebilir.⁵⁵

4./10. yüzyıldaki bazı âlimlerin sıhhatin daha önemli olduğuna dair açıklamaları bulunsa da⁵⁶ sıhhat sebebiyle âlî isnadları terk eden ve zayıf olsa da bu tür nakillere yönelen iki farklı bakış açısından bahsedilebilir. Örneğin Bağdat'ta yaşayan ve metruk kabul edilen⁵⁷ İdris b. Ca'fer el-Attâr⁵⁸ 3./9. asrın sonlarında Yezîd b. Hârûn'dan (öl. 206/821) hadis nakletmiştir.

⁵¹ Ahmed b. Hanbel bu râvi hakkında "mukâribü'l-ḥadîs" tabirini kullanmıştır. Bk. Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 5/904.

⁵² Abdülfettâh Ebû Gudde, *Şelâsü Resâil fi ilmi muştalahi'l-ḥadîs* (Beirut: Mektebe el-Matbua el-İslâmiye, 1462/2005), 104.

⁵³ İbn Nukta, *et-Takîd li-ma'rifeti ruvâti's-süneni ve'l-mesânîd*, thk. Kemâl Yusuf el-Hût (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988), 141.

⁵⁴ Hicrî 220 yılında Hirâş b. Abdullah ile görüşüğünü anlatan râviler varsa da ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Detaylı bilgi için bk. İbn Adî, *el-Kâmil fi kuşû'at-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcud-Ali Muhammet Muavvaz (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 3/531-6; Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Bicâvî (Beirut: Dârü'l-Ma'rife, 1382/1963), 1/651.

⁵⁵ Günaydın, "Muammerûn Âlî İsnad Kaynağı mıdır?: Avâfîler Özelinde Bir İnceleme".

⁵⁶ Örneğin Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940), sebt râvilerin olduğu nâzil isnadın sebt olmayan râvilerden oluşan âlî isnaddan üstün sayılacağını belirtmiştir. Bk. Hatîb Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî*, 39.

⁵⁷ Hatîb Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, 7/465; Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 1/169.

⁵⁸ Zehebî, İdris'i 281-290 senelerinde vefat edenler arasında zikretmiş, Taberânî'nin ondan 287 veya 288 yıllarında hadis semâ ettiğini kaydetmiştir. Ölüm tarihi net olarak bilinmemektedir. Detaylı bilgi için bk. Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 6/712.

İkisinin arasında olan uzun zaman farkı bu nakillerin oldukça âlî bir isnadla aktarılmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte Bağdatlılar onun hadislerini sıhhat düşüncesiyle pek dikkate almamış, kendisinden hadis nakletmemişlerdir. Âlî isnada fazlasıyla değer veren muhaddislerden biri olan Taberânî (öl. 360/971) ise onun bu nakilleri için Bağdat'a gitmiş ve "İdris → Yezîd" kanalı ile birçok hadis rivâyet etmiştir.⁵⁹ Söz konusu olay 4./10. asırda sıhhat ve âlî isnad konusunda farklı görüşlere sahip âlimlerin varlığını ifade etmektedir. Nitekim Hâkim en-Nîsâbûrî de (öl. 405/1014) uydurma olduğunu bildikleri halde sırf isnadı kısa diye Ebü'd-Dünyâ el-Eşec'ten (öl. 327/938-9) hadis alan bazı hocalarının varlığından bahsetmiştir. Hâkim en-Nîsâbûrî uydurma olmaları sebebiyle bu isnadların âlî isnad sayılmayacağını belirtmiş ve hocalarının bu davranışını eleştirmiştir.⁶⁰ Bununla birlikte Hâkim'in tenkit ettiği hususun kaynaklara yansımadağı, söz konusu uydurma ve kısa isnadların pek nakledilmediği de ifade edilmelidir. Dolayısıyla âlî isnadın aranmaya başlandığı 2./8. yüzyıldan itibaren ilk başlarda sıhhatin ön planda olduğu ve ancak sıhhatin ardından isnadın âlî ya da nâzil oluşuna bakıldığı, 4./10. asra doğru ise zayıf da olsa âlî isnada doğru bir yönelimin bulunduğu kaydedilebilir.

Burada hicrî ilk dört asrı kapsamasa da hadis usûlcülerinin genel bakış açısına göre uydurma ama isnadı kısa olan nakillerin âlî isnad arasında sayılmadığını belirtmekte yarar vardır.⁶¹ Yine onlar râvileri daha sika, meşhur, mütkın, hafız olan⁶² ve daha sahih kabul edilecek nâzil isnadın âlî isnadlı nakillere tercih edileceğini belirtmişler, hatta bu duruma "manevi ulüv" ismini vermişlerdir.⁶³ Bu açıklamalara göre bir rivâyetin her iki tariki de sıhhat açısından eş değer ise âlî isnad, nâzil isnada tercih edilmektedir.⁶⁴ Teori haricinde 2./8. ve 4./10. yüzyıllar arasındaki uygulamalarda da âlî isnada duyulan ilgi sebebiyle sıhhatin göz ardı edilmediği, çoğu zaman sıhhat düşüncesiyle nâzil isnadların tercih edildiği belirlenmiştir.

Sonuç

İsnadda Hz. Peygamber'e yakınlık ve uzaklık açısından değerlendirilen âlî ve nâzil isnad terimleri, hadis tarihinde muhaddisler açısından önemi haiz bir konumdadır. Hadis âlimleri özellikle Hz. Peygamber'e isnadda yakın olmayı sağlayan âlî isnadların tahammül ve edâsında çaba sarf etmenin yanı sıra bu tür rivâyetlerin önemine ve kendilerinin söz konusu isnadları ne kadar elde etmek istediklerine dair çeşitli açıklamalarda bulunmuşlardır. Muhaddislerin âlî isnada övgü ve nâzil isnada yergi ifadelerinden yola çıkınca tarih boyunca tüm hadis tâliplerinin bu tür nakillere büyük bir önem verdiği düşüncesi oluşmaktadır. Nitekim âlî isnadı

⁵⁹ Zehebî, *Siyeru a'lamî'n-nübelâ*, 16/127.

⁶⁰ Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rîfetü ulûmi'l- hadîs ve kemmiyeti ecnâsîhi*, thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm (Riyad: Mektebetü'l-Meârîf, 1431/2010), 124-6.

⁶¹ Alâî, *Buğyetü'l-mültemes*, 40.

⁶² Bazı hadis usûlü âlimleri burada Vekî' olayından yola çıkarak "daha fakih" olanın da tercih edilebileceğini belirtse de bu durumun muhaddisler nezdinde bir uygulamasının bulunmadığı ve fakihlerin böyle bir tercihinin olduğu ifade edilebilir. Detaylı bilgi için bk. Günaydın, *Hadis Rivayetinde Âlî İsnadlar*, 56-8.

⁶³ İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetu'n-nazar*, 116; Bikâî, *en-Nüketü'l-vefiyye*, 2/432; Sehâvî, *Fethü'l-muğîs*, 3/352-7.

⁶⁴ Alâî, *Buğyetü'l-mültemes*, 40-1.

övmeye icmâ oluştuğuna dair açıklamalar ve yine hadis usûlü âlimleri başta olmak üzere çeşitli muhaddis ile müelliflerin genellikle yalnızca âlî isnada övgü ifadelerine yer vermeleri bu düşünceyi desteklemiştir.

Hadis tarihine ve hicrî ilk dört asırda yapılan çeşitli açıklamalara bakıldığında ise âlî isnad arayışlarının başladığı tarih sonrasında her âlimin âlî isnada yaklaşımının aynı olmadığı tespit edilmiştir. Yapılan bu değerlendirme, âlî isnada dair genellemeci bir yaklaşımdan uzak durulması gerektiğini göstermektedir. Benzer şekilde hadis tarihinde muhaddislerin bir önceki râviye gitme davranışının daima âlî isnad isteğiyle açıklanamayacağını da ifade etmektedir. Zira her muhaddisin âlî isnada yaklaşımı aynı değilse o zaman hadis tarihinde incelenen olaylarda bu hususu göz önünde bulundurmamak gerekecektir.

Müteahhir dönemde ve çağdaş araştırmalarda âlî isnada yöneltile eleştirilerden biri de isnadın kısalığı için sıhhatin geri plana bırakılıp bırakılmadığı meselesidir. 2./8. ve 4./10. yüzyıl arasının incelendiği bu çalışmada özellikle âlî isnad arayışlarının başladığı 2./8. asırda böyle bir durumun olmadığı ortaya konmuştur. 3./9. yüzyılda kısa isnadlarıyla ilgi çekmeye çalışanlar ortaya çıkmışlarsa da ilmî çevrelerde bu kişilerin bir karşılık bulamadıkları anlaşılmıştır. İncelenen zaman diliminde yalnızca 4./10. yüzyılda zayıf da olsa isnadın kısa olanına yönelen bir bakış açısı oluşmaya başladıysa da bunun çeşitli tenkitlere uğradığı ve eserlere fazla yansımadağı ifade edilebilir. Ayrıca uydurma olan kısa isnadların, âlî isnad sayılmayacağı hadis usûlü âlimlerince belirtilmiş, bu tür nakillerin bir değer ifade etmediği üzerinde durulmuştur. Yapılan inceleme, âlî isnad arzusunun sıhhat düşüncesini geri plana attığı şeklindeki eleştirinin en azından incelenen dönemde pek karşılığının olmadığını açığa çıkarmıştır. Âlî isnada ve onun kısımlarına dair âlimlerin yaklaşımı ve sıhhatle ilişkisi müteahhir dönem açısından da başka çalışmalarda incelenmelidir.

Kaynakça

- Abdu Rabbih Ebû Sa'leyk. "Esbâbu taqdimî'l-isnadi'n-nâzil ale'l-isnâdi'l-âli". *Mecelletül Menâra li'l-Buhûs ve'd-Dirâsât* 20 (2013/2), 141-63.
- Alâî, Ebû Saîd Salâhuddin Halil b. Keykeldi b. Abdullah. *Buğyetü'l-mültemes fi subâiyyâti ehâdîsi'l-İmam Mâlik b. Enes*. thk. Hamdi Abdülmecid b. Ebû Mustafa. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1405/1985.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed. *Şerhu Nuḥbeti'l-fiker fi mustalahâti ehli'l-eşer*. thk. Heysem Nizar Temim-Muhammed Nizar Temim. Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, ts.
- Bikâî, Ebü'l-Hasan Burhaneddin İbrahim b. Ömer b. Hasan. *en-Nüketü'l-vefiyye bimâ fi şerhi'l-Elfıyye*. thk. Mâhir Yasin el-Fahl. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1429/2008.
- Çelik, Ali. *Hadis Rivâyetinde Âli ve Nâzil İsnad Buhârî'nin Sülâsiyyâtı (Tahriç-Açıklama-Değerlendirme)*. Ankara: Fecr Yay., 2019.

- Davidson, Garrett. *Carrying on the Tradition: a Social and Intellectual History of Hadith Transmission across a Thousand Years*. Leiden: Brill, 2020.
- Ebnâsî, Ebû İshak Burhaneddin İbrahim b. Musa b. Eyyûb. *eş-Şeze'l-feyyâh min Ulûmi İbnü's-Salâh*. thk. Ebû Abdullah Muhammed Ali Seme. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1998.
- Ebû Gudde, Abdülfettâh. *Selâsü Resâil fî ilmi mustalahi'l- hadîs*. Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1462/2005.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah b. İshâk el-İsfahânî. *Târîhu İsbahân*, haz. Sven Dederling, 2 Cilt. Leiden: E.J. Brill, 1349/1931.
- Ebû Zür'a, Ubeydullah b. Abdülkerim er-Râzî. *Suâlâtü'l-Berzeî = Kitabü'd-đuaî ve'l-kezzâbîn ve'l-metrûkîn min ashâbi'l- hadîs*. thk. Ebu Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî. Kahire: el-Fârükü'l-Hadîse, 1430/2009.
- Günaydın, Tuğçe. *Hadis Rivayetinde Âlî İsnadlar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Günaydın, Tuğçe. "Muammerûn Âlî İsnad Kaynağı mıdır?: Avâliler Özelinde Bir İnceleme = Are the Mu'ammarrun Source of Elevated Isnad?: A Study of the Awali Genre". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED)* 55 (2021), 91-112.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah. *Ma'rifetu ulûmi'l- hadîs ve kemmiyeti ecnâsîhî*. thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 2. Basım, 1431/2010.
- Hatîb Bağdâdî, Ebu Bekir el-Hatîb Ahmed b. Ali. *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. thk. Salah b. Muhammed b. Uveyde. Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2016.
- Hatîb Bağdâdî, Ebû Bekir el-Hatîb Ahmed b. Ali. *er-Rihle fî talebi'l- hadîs*. thk. Nureddin Itr. Kahire: Dârü's-Selâm, 1438/2017.
- Hatîb Bağdâdî, Ebû Bekir el-Hatîb Ahmed b. Ali. *Târîhu medîneti's-selâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 17 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001.
- İrâkî, Ebü'l-Fazl Abdürrahim b. Hüseyin. *Kitâbü'l-erbaîne'l-uşâriyye*. thk. Bedir b. Abdullah el-Bedir. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2. Basım, 1415/1995.
- İrâkî, Ebü'l-Fazl Abdürrahim b. Hüseyin. *et-Takyîd ve'l-izâh şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh ve bi zeylihî el-Misbâh alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*. thk. Muhammed Râgıb et-Tabbâh. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2. Basım, 1405/1984.
- İrâkî, Ebü'l-Fazl Abdürrahim b. Hüseyin. *Şerhu elfiyeti'l-İrâkî = et-Tebşira ve't-tezkire*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adi el-Cürcânî. *el-Kâmil fî đuaî'r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavvaz. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

- İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâleddin Ömer b. Ahmed. *Buğyetü't-taleb fi târîhi Haleb*. thk. Süheyl Zekkar. 12 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.
- İbn Akîle, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Said b. Akîle. *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fi ulûmi'l-Kur'an*. 10 Cilt. Şârika: Câmîatü's-Şârika, 1427/2006.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan. *el-Erbaûne'l-büldâniyye*. thk. Abdülhac Muhammed el-Harîrî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1413/1993.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan. *Târîhu medîneti Dimaşk*. thk. Muhibbüddin Ebî Saîd Ömer b. Garame el-Amri. 80 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1419/1998.
- İbn Beşküvâl, Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdülmelik. *es-Şıla = Kitâbü's-Şıla fi Târîhi eimmeti'l-Endelüs*. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1374/1955.
- İbn Cemâa, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. İbrahim. *el-Menhelü'r-revî fi muhtaşari ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî*. thk. Casim b. Muhammed. Kuveyt: Giras li'n-Neşr (Gheras Publishing), 1433/2012.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali. *Menâkıbü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*. tsh. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki-Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1979.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*. thk. Ali Muhammed Dabba'. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Dakîkul'îd, Ebü'l-Feth Takıyyüddin Muhammed b. Ali. *İktirâhu beyân fi'l-ıstılâh ve mâ uzife ilâ zâlike mine'l-ehâdisi'l-ma'dudeti fi's-sihâh*. thk. Amir Hasan Sabri. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1417/1996.
- İbn Ebû Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1371/1952.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali. *Kitâbu Nazmi'l-leâli bi'l-mietil-avâlî*. thk. Kemâl Yusuf el-Hût. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali. *Nüzhetü'n-nazar Şerhu Nuḥbeti'l-fiker fi muştalahi ehli'l-eşer*. thk. Nureddin Itr. Dimaşk: Mektebetü'l-Büşra, 1434/2012.
- İbn Tâhir, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî. *Mes'eletü'l-ulüv ve'n-nüzûl fi'l- hadîs*. thk. Salâhuddîn Makbul Ahmed. Kuveyt: Mektebetü İbn Teymiyye, 1401/1981.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Siraceddin Ömer b. Ali. *el-Muḫni' fi ulûmi'l- hadîs*. thk. Abdullah b. Yusuf el-Cüdey'. 2 Cilt. İhsa: Dâru Fevvez, 1992.
- İbn Nukta, Ebû Bekir Muînüddîn (Muhibbüddîn) Muhammed b. Abdülganî. *et-Takyîd li-ma'rifeti ruvâti's-süneni ve'l-mesânid*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.

- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî. *Ulûmü'l- hadîs li İbni's-Salâh*. thk. ve şerh Nureddin İtr. Dimaşk - Beyrut: Dârü'l-Fikr - Dârü'l-Fikri'l-Muâsir, 18. Basım, 1433/2012.
- Librande, Leonard. "The Categories High and Low as Reflections on the Rihlah and Kitâbah in Islâm". *Der Islam* 55 (1978), 267-80.
- Mâlfîni, Ebû Sa'd Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, *Kitâbü'l-erbaîn fi süyûhi's-şûfiyye*. thk. Âmir Hasan Sabri. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1417/1997.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemaledin Yusuf b. Abdurrahman. *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1403/1983.
- Muhammed İd, Mahmûd es-Sâhib. "el-İsnâdü'l-âlî ve eseruhû fi hıfzî's-sahâbe ve dâbtihim". *Dirâsât Ulûmü's-Şerî'a ve'l-Kânun* 23 (1996/2), 205-16.
- Muhammed Mahlûf, Muhammed b. Muhammed b. Ömer el-Münestîrî. *Şeceretü'n-nuri'z-zekiyye fi tabakâti'l-Mâlikiyye*. thk. Abdülmecid Hayalî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn. *el-Yevâkîf ve'd-dürer fi şerhi Nuḥbeti İbn Hacer*. thk. Murtaza Zeyn Ahmed, 2 c., Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 1420/1999.
- Râmehürmüzî, Ebû Muhammed b. Hallad Hasan b. Abdurrahman. *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvi ve'l-vâî*. thk. Muhammed Muhibbu'ddîn Ebû Zeyd. Kahire: Dârü'z-Zehâir, 1437/2016.
- Sa'd Mahmud Hüseyin - Ahmed Abid Muhammed. "el-İsnâdü'n-nâzil ve esbâbu rivâyetihî". *Mecelletü'l-Ulûmi'l-İslamiyye* (2011), 48-75.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed. *Fethü'l-muğîs bi-şerhi Elfıyyeti'l-hadis li'l-Irâkî*. thk. Ali Hüseyin Ali. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir. *Elfıyyetü's Süyûtî fi ilmi'l- hadîs*. tsh. ve şerh Ahmed Muhammed Şâkir. b.y.: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir. *Şerhu Elfıyyeti'l-Irâkî = Şerhu't-tebşira el-müsemmat bi't-tezkire fi ulûmi'l- hadîs*. thk. Abdullah Muhammed ed-Derviş. Dimaşk: Mektebetü'l-Farabi, 1998.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir. *Tedribü'r-râvi fi şerhi taḥrîbi'n-Nevevî*. thk. Muhammed Avvâme. 5 Cilt. Medine-Cidde: Darü'l-Yüsr - Dârü'l-Minhâc, 1437/2016.
- Şümünnî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Muhammed. *el-Âli'r-rütbe fi şerhi Nazmi'n-Nuḥbe*. thk. Mu'tar Abdüllatif el-Hatîb. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1425/2004.

- Tâceddin es-Sübkî, Ebû Nasr Abdülvehhab b. Ali. *Tabağâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed Tanahî - Abdülfettah Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. Kahire: İsa el-Babi el-Halebi, 1383/1964.
- Tâlib Hammâd, Ebû Şa'r. "el-Hikmetü min rivâyeti'l-Buhârî bi'l-isnadi'n-nâzil". *Mecelletü'l-Câmiati'l-İslâmiyye* 9 (2001/2), 95-142.
- Uğur, Mücteba. "Hadis Rivayetinde "Uluv-Nuzûl" Meselesi ve Hadisçilerin "Uluv" Tutkusu", *Diyanet İlmî Dergi* 34 (1998/1), 3-22.
- Witkam, Jan Just. "High and Low: Al-isnâd al-âli in The Theory and Practice of The Transmission of Science". *Manuscripts Notes as Documentary Sources*, ed. Andreas Görke-Konrad Hirschler. Würzburg: Ergon Verlag, 2001.
- Yurdağür, Metin. "Ehl-i Nazar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/519. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yücel, Ahmet. *Senedde Uluvv, Nuzûl ve Avâlîler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1986.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Mîzânü'l-i'tidâl fi naqdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1382/1963.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaut - Hüseyin el-Esed. 23 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1405/1985.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Beşşâr Avâd Ma'rûf. 17 Cilt. Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003.